

Рудь О. М. Реалізація західноєвропейських ідей педагогічної майстерності в освітніх закладах Сумщини середини ХУІІІ–ХІХ ст. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / [редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : КПУ, 2016. Вип. 46 (99). С. 27–34.

УДК 37(477)

О.М. РУДЬ

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ІДЕЙ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ СУМЩИНИ СЕРЕДИНИ ХVІІІ–ХІХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена питанням реалізації основних західноєвропейських ідей педагогічної майстерності в навчальних закладах Сумщини середини ХVІІІ–ХІХ століття. Значний вплив на професійну підготовку вчителя Сумщини досліджуваного періоду, розвиток його педагогічної майстерності здійснили професійна діяльність і наукові праці видатних західноєвропейських мислителів Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Й. Базедова, Е. Траппа, Ф. Рохова, Г. Дінтера, І.-Ф. Гербарта, А. Дістервега та інших. Відбувається становлення системи формування педагогічних кадрів у регіоні, підвищується роль учителя в житті суспільства та розуміння важливості особистісних якостей педагога в здійсненні навчально-виховного процесу та в системі майстерної педагогічної взаємодії з учнями.

Ключові слова: педагогічна майстерність, ідеї педагогічної майстерності, професійна підготовка вчителя, вчитель-майстер.

Інтеграція України в єдиний світовий освітній простір вимагає нових підходів до професійної підготовки сучасного вчителя, який не просто передає знання учням, а залучає їх до самостійної пошукової діяльності, вчить мислити та розмірковувати, використовуючи одержані знання, відстоювати свої погляди

і поважати думку інших людей. А це в свою чергу потребує від учителя постійного професійного зростання, оволодіння інноваційними технологіями навчання та методами виховання, удосконалення педагогічної майстерності.

Вивчення та впровадження в навчально-виховний процес західноєвропейських ідей педагогічної майстерності, здійснення ретроспективного аналізу їх реалізації в освітніх закладах Сумщини, є важливим для професійного саморозвитку і самовдосконалення вчителя, для подальшого реформування галузі освіти в Україні та поглиблення інтеграційних процесів.

Аналізу педагогічної діяльності мислителів Західної Європи, їх поглядів на особистість учителя, його професійну майстерність присвячені праці А. Будиловича, М. Демкова, А. Джуринського, С. Золотарьова, П. Монро, А. Салихановича, П. Соколова, К. Шмідта та інших.

Історія зарубіжної педагогіки, різноманітні педагогічні течії і напрями як ознака свободи західноєвропейської думки розглядаються в наукових дослідженнях Н. Абашкіної, Н. Константинова, В. Кравець, Є. Мединського, А. Піскунова, А. Сбруєвої, М. Шабаєва та інших.

Культурно-освітні взаємозв'язки України і Західної Європи в їх ретроспективному вимірі займають важливе місце в сучасних педагогічних дослідженнях Б. Года, О. Лавріненка, Ю. Радченко та інших.

Мета статті – проаналізувати особливості реалізації західноєвропейських ідей педагогічної майстерності в освітніх закладах Сумщини середини XVIII–XIX століття.

Ідеї західноєвропейського просвітництва значного поширення на Сумщині набули в середині XVIII–XIX століття. Серед представників передової інтелігенції все частіше звучать імена французьких філософів, політичних та літературних діячів Франсуа Вольтера, Дені Дідро, Шарля Монтеск'є, Жан-Жака Руссо, Жульєна Ламетрі, Габрієля Маблі та інших, під впливом творчості яких відбувається переорієнтація на західноєвропейські духовні цінності із одночасним збереженням національних здобутків.

Значний вплив на становлення і розвиток педагогічної освіти Сумщини середини XVIII–XIX століття, на підготовку вчителя-майстра мала діяльність та погляди визначного представника французького просвітництва Дені Дідро (1713-1784). Він високо цінував роль освіти і виховання у формуванні особистості учня. Чільне місце у цьому процесі відводив педагогічній майстерності вчителю.

У своїй праці «План університету чи школи публічного викладання всіх наук для Російського уряду», написаній за дорученням імператриці Катерини II, Дідро виклав свої погляди на структуру народної освіти, зміст і методи викладання в навчальних закладах різного типу. Він радив будувати навчальний план з урахуванням взаємозв'язку і взаємозалежності наукових знань. Навчальний процес необхідно здійснювати в кожному навчальному році за окремим розділом шкільної програми.

Д. Дідро розробив детальні рекомендації щодо режиму роботи навчального закладу і розпорядку дня учнів. Різно виступав проти тілесних покарань вихованців і підтримував різноманітні заохочення за старанність, добросовісне виконання уроків, за навчання, радив запроваджувати премії, нагороди тощо.

Особливу увагу Дені Дідро приділяв особистості педагога, до якого висував значні вимоги, серед яких – чесність, душевна чуйність, терпіння, добра вдача. Необхідною якістю вчителя, як наголошував Дідро, є глибокі знання свого предмету [5, с. 261–263].

Завдання педагога, на думку Дідро, – зробити з кожного свого вихованця чесну людину, сформувати у нього такі риси, як твердість і справедливість, розвинути його розум, широту кругозору, прищепити смак до всього «істинного, прекрасного, великого, доброго», турбуватися про зміцнення здоров'я вихованців [1, с. 357; 3, с. 225]. А для цього вчитель сам повинен постійно вдосконалювати професійну майстерність, учитися і працювати разом з учнями. Дені Дідро звертав увагу на належне методичне забезпечення, необхідність хороших підручників, порадників для вчителів.

Дідро вважав, що відповідальність педагога за виконання професійних обов'язків значно б зросла за умови достатнього матеріального забезпечення. Учителів після певної кількості років бездоганної роботи необхідно забезпечити пожиттєвою пенсією, надавати додаткові кошти для оплати квартири. «Якщо заняття учителя будуть оплачуватися добре, якщо його професія буде поважатися, якщо отримана плата буде єдиним джерелом його існування і якщо він знає, що, втративши посаду, він позбавиться і поваги, і засобів існування, ручаюсь, що вчитель буде добросовісним» [3, с. 225].

Для кращого підбору учителів Дідро вважав за необхідне оголошувати конкурси, але не радив допускати на вчительські посади духовних осіб, окрім як на богословські факультети [1, с. 357; 5, с. 261].

Ідеї Дідро поступово втілювалися в педагогічну практику Сумщини ХІХ століття. Архівні матеріали свідчать про те, що випускники гімназій мали змогу обіймати посаду вчителя лише після розгляду повітовою училищною радою необхідних документів та складання відповідних іспитів.

Представники українського просвітництва, передові діячі культури і мистецтва середини ХVІІІ–ХІХ століття, об'єднуючись за своїми переконаннями в гуртки, пропагували необхідність духовного вдосконалення, стверджували думку про рівність усіх людей, виступали з критикою існуючого суспільного ладу, вимагали демократизації суспільства. Вони свято вірили в перетворювальну силу освіти та науки. За їх ініціативи відкривалися народні школи, будувалися церкви, створювалися музеї, бібліотеки тощо.

Одним із таких просвітницьких гуртків на Сумщині другої половини ХVІІІ – початку ХІХ століття була Попівська академія, очолювана Олександром Паліциним. Як згадував пізніше гуртківець В. Каразін, «Усі члени цього гуртка виховувалися на творах просвітительської французької літератури кінця минулого століття і були прихильниками нової західноєвропейської освіти» [7, с. 210]. Сам Олександр Паліцин перекладає твори Вольтера («Природний закон»), Ж.-Ж. Руссо («Нова Елоїза»), Жарардена («Про

складання ландшафтів»), Деміа («Дифірамб на безсмертя душі»), Сен-Ламберта («Пори року») та інших.

Наслідуючи Ж.-Ж. Руссо, Олександр Паліцин вважав, що педагогічна майстерність учителя виявляється в умінні викласти складний теоретичний матеріал у доступній для дітей формі, пов'язати його зі світом, в якому живе дитина. Тому уроки в Попівській академії часто проводилися в полі, саду, на городі. Учні знайомилися з основами агрономії, садівництва, скотарства.

Ідея спорідненості освіти і виховання з природою людини, порушена Ж.-Ж. Руссо, пронизує твори українського філософа-гуманіста Григорія Сковороди, який неодноразово відвідував просвітницький гурток О. Паліцина. Він наголошує на тому, що виховання посилює природні можливості дитини, сприяє формуванню «істинної» людини. Г. Сковорода попереджає батьків і педагогів про негативні наслідки навчання та виховання без урахування природних можливостей. Тому до особистості вихователя, його професіоналізму ставить високі вимоги, що перекликаються з поглядами західноєвропейських мислителів.

Аналізуючи просвітницьку діяльність членів Попівської академії, Є. Ковальов зазначає: «... в особі О.Паліцина ... з'явився розсадник західноєвропейського просвітництва, переважно просвітницької і філантропічної літератури минулого століття» [8, с. 312–313]. Члени Попівської академії захоплюються творами німецьких філантропістів, зокрема Й. Базедова, Х. Зальцмана, Е. Траппа та інших, перекладають та поширюють серед передової інтелігенції Сумщини їхні надбання. Підтримують погляди філантропістів на викладання як мистецтво.

Оскільки кожному мистецтву потрібно вчитися, вчителю також потрібна спеціальна підготовка. Про це неодноразово говорив засновник першого філантропіна – навчально-виховного закладу інтернатного типу – Йоганн Бернгард Базедов (1723–1790).

Й. Базедов розглядав філантропін як «розсадник справжніх учителів народу» [6, с. 187]. У навчально-виховному закладі, який Й. Базедов заснував у

1774 р. в Дессау, педагогічній майстерності майбутнього вчителя, його професійній компетентності приділялася особлива увага.

У праці «Уявлення друзям людства і заможним особам про школи, заняття і вплив їх на суспільний добробут» (1768 р.) Й. Базедов пропагував відкриття вчительських семінарій із практичними школами при них, в яких би майбутні педагоги мали можливість проводити пробні уроки, шліфувати свою професійну майстерність.

Під впливом цієї думки та на вимогу часу при жіночих гімназіях Сумщини, випускниці яких складали іспити на звання народної вчительки чи домашньої наставниці, відкриваються початкові школи, де гімназистки закріплювали на практиці свої теоретичні знання, проводили уроки та виховні заходи зі школярами.

Кращі ідеї філантропістів знайшли своє втілення і реалізацію в навчально-виховному процесі закладів освіти Сумщини середина XVIII–XIX століття. Вихованців Попівської академії О. Паліцина, Хрестовоздвиженського трудового братства М. Неплюєва, як і учнів філантропів, привчали до сільськогосподарської та ремісничої праці. Вони працювали на присадибних ділянках, займалися моделюванням, виготовляли необхідні для життєдіяльності навчального закладу речі.

Втілюючи думку філантропістів про те, що всебічне фізичне виховання людини починається з виховання елементарних правил гігієни, у педагогічних класах Сумської першої жіночої гімназії вводиться гігієна як навчальний предмет. Уроки гімнастики стають обов'язковими для всіх учнів гімназій.

Підтримуючи ідею Е. Траппа про необхідність викладання життєвоважливих навчальних дисциплін, засновник Хрестовоздвиженського трудового братства М. Неплюєв запроваджує у своїх школах вивчення таких предметів, як законодавство, агрономія, бджолярство, зоотехнія, молочна справа, основи ветеринарії, землеробство із садівництвом, скотарство, лісове господарство тощо.

У навчальних закладах Сумщини досліджуваного періоду з метою формування мовної компетентності, підвищення культурного рівня майбутніх педагогів учні ознайомлювалися з кращими художніми творами світової літератури. Вивчення іноземних мов у гімназіях, як і в філантропіях, будувалося на принципах діалогічності. Майбутні педагоги виступали з науковими рефератами на літературних читаннях та вечорах, декламували кращі твори російських та зарубіжних авторів.

Важливого значення учнівському самоврядуванню як формі управління справами шкільного колективу надавав засновник Хрестовоздвиженського трудового братства Микола Неплюєв. За аналогією до сенату Й. Базедова, він створює Братську Думу з практично необмеженими повноваженнями. Як і в філантропії Базедова, найвищою нагородою для вихованців було відвідування суботніх вечорів, які проходили в кімнаті попечителя.

Підтримуючи думку філантропістів про необхідність спеціальної підготовки вчителів, німецький педагог, реформатор сільської школи Фрідріх Ебергард фон Рохов (1734–1805) підготував декілька книг, які стали своєрідним дороговказом для педагогів Сумщини у розвитку їх професійної майстерності. У працях «Досвід шкільної книги для селянських дітей» (1772 р.), «Інструкція для сільських учителів» (1773 р.) містяться методичні рекомендації вчителям щодо викладання різних предметів. Ф. Рохов націлював педагогів на те, щоб навчання велося якомога приємніше з використанням наочності. Значну увагу звертав на мовленнєву компетентність учителя, від якого вимагав глибоких знань рідної мови. Наголошував на необхідності розвитку в учнів умінь розмірковувати.

Варто зазначити, що погляди західноєвропейських мислителів на важливість мовно-мовленнєвої та комунікативної компетентності для майбутньої професійної діяльності вчителя мали значний вплив на розвиток системи підготовки педагогічних кадрів Сумщини. Розширюється перелік іноземних мов, рекомендованих до вивчення майбутнім педагогам, запроваджуються нові методи та форми роботи над збагаченням словникового

запасу учнів. Бібліотечні фонди навчальних закладів постійно поповнюються методичною та художньою літературою, різноманітною періодикою.

Про значний вплив західноєвропейських ідей на становлення вчителя Сумщини XIX століття, розвиток його педагогічної майстерності свідчать дружні стосунки Микола Неплюєва з передовою інтелігенцією зарубіжних країн. «З багатьма добрими починаннями, з багатьма «діячами добрими на ниві Господній» я мав радість познайомитися під час моїх подорожей Німеччиною, Францією і Швейцарією» [2, с. 84], – зазначав педагог. «Мені вдалося встановити дружнє спілкування з широким колом осіб в Росії, Німеччині, Франції, Швейцарії, Англії, Бельгії та інших країнах; видати за кордоном іноземними мовами немало брошур» [2, с. 22], – писав пізніше М. Неплюєв.

Перебуваючи за кордоном, М. Неплюєв знайомиться з освітянською діяльністю і творчістю німецького педагога Густава Фрідріха Дінтера (1760–1831), який здійснив значний вплив на підготовку вітчизняного вчителя, формування його педагогічної майстерності. У своїй праці «Головні правила катехітики» він обґрунтував принципи і прийоми катехізації як головного методу навчання в старших класах народної школи.

Катехізацію Г. Дінтер розглядав як «мистецтво навчати за допомогою запитань і відповідей» [4, с. 334]. При цьому особливу увагу приділяв особистості катехіта – учителя Закону Божого, який має володіти такими якостями, як: проникливість, гострий розум, справедливість, моральність, душевність [9, с. 199].

Зауважимо, що під впливом німецького педагога Дінтера М. Неплюєв значну роль у формуванні і розвитку високоморальної особистості, у підготовці педагога-майстра відводив учителю Закону Божого. З дозволу єпархіального архієрея Братська Дума підбирала і затверджувала кандидатуру в священики братської приходської церкви, який у школах Трудового братства викладав Закон Божий.

Методика постановки запитань, розроблена Дінтером, широко запроваджувалася в навчальний процес народних училищ Сумщини та шкіл

Трудового братства М. Неплюєва, а його вимоги до особистості педагога були досить актуальними на той час.

Професійна та наукова діяльність І.-Ф. Гербарта та А. Дістервега, їх погляди на особистість педагога, його роль у процесі взаємодії з учнями, самоосвіту вчителя та шляхи удосконалення педагогічної майстерності були в центрі уваги передової інтелігенції Сумщини досліджуваного періоду. В освітніх закладах навчання здійснювалося з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, їх вікових та психічних властивостей, про що неодноразово наголошували західноєвропейські вчені. Значно підвищилися вимоги до рівня викладання навчальних предметів, до фахової підготовки вчителя.

Передові ідеї кращих педагогів Західної Європи знайшли свою реалізацію в закладах освіти Сумщини та здійснили значний вплив на підготовку педагогічних кадрів. Висувалися нові вимоги до особистості вчителя, його педагогічної діяльності. Змінювалися підходи до системи підготовки майбутніх учителів та їх практичної діяльності, постала необхідність розбудови вищої педагогічної освіти. На зміну народним школам, випускники яких після складання відповідних іспитів здобували право працювати вчителем, прийшли гімназії з педагогічними класами. Наприкінці ХІХ століття відкривається в м. Глухів перший в Україні вчительський інститут, розробляються питання організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі. На основі передових ідей західноєвропейських педагогів здійснюється пошук нових підходів, принципів та методів навчання і виховання майбутніх учителів. Молодь Сумщини одержала можливість здобувати вищу педагогічну освіту в своєму краї, що значно покращило в регіоні ситуацію із забезпечення шкіл та гімназій високопрофесійними педагогами.

Висновки. Переклад творів визначних педагогів Західної Європи та поширення їх в сумському краї зумовило утвердження на Сумщині просвітницьких західноєвропейських ідей. Це поклало початок системі формування педагогічних кадрів у регіоні, сприяло підвищенню ролі вчителя в

житті суспільства та розумінню важливості особистісних якостей педагога в здійсненні навчально-виховного процесу та в системі майстерної педагогічної взаємодії з учнями.

Список використаної літератури

1. Зайченко І. В. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. В. Зайченко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 624 с.
2. Избранные сочинения Н. Н. Неплюева. Книга 1. – Сумы : ИД «Фолигрант», 2011. – 288 с.; 74 ил.
3. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва : навч. посіб. для студентів педагогічних навчальних закладів / В. Кравець. – Тернопіль : вид-во «Тернопіль», 1996. – 436 с.
4. Паротц Ю. Всеобщая история педагогики для руководства учащимся в нормальных школах : перевод с французского А.А. Гергардта / Ю. Паротц. – С.-Пб : Типография А.М. Котомина, 1875. – 386 с.
5. Пискунов А. И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики : Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Сост. и авт. вводных статей А. И. Пискунов. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1981. – 528 с.
6. Рубинштейн М. М. История педагогических идей в ее основных чертах / М. М. Рубинштейн. – М., 1916. – 267 с.
7. Сумщина в історії України: навчальний посібник / [Белашов В.І., Белашов Л.І., Близнюк А.М. та ін.] ; ред. колегія: В. Ю. Голубченко (головний ред.), А. М. Близнюк, М. П. Карпенко, Б. Л. Корогод. – Суми : Видавництво «МакДен», 2005. – 496 с.
8. Тесля М.П. О. О. Паліцин і “Паліцинська академія” / М.П. Тесля. – Суми : вид-во «МакДен», 2010. – 424 с.
9. Шмидт К. История педагогики Карла Шмидта, изложенная во всемирно-историческом развитии и в органической связи с культурной жизнью

народов. История педагогики от Песталоцци до настоящего времени / К. Шмидт. – Изд-ние 3-е, дополненное и исправленное З. Ланге : перевод Э. Циммермана. – Том 4. – Часть 1 : Издание К. Т. Солдатенкова. – М. : Типография Мартынова, 1880. –596 с.

Рудь О.Н. Реализация западноевропейских идей педагогического мастерства в образовательных учреждениях Сумщины середины XVIII-XIX века

Статья посвящена вопросам реализации основных западноевропейских идей педагогического мастерства в учебных заведениях Сумщины середины XVIII-XIX века. Значительное влияние на профессиональную подготовку учителя Сумщины исследуемого периода, развитие его педагогического мастерства осуществили профессиональная деятельность и научные труды выдающихся западноевропейских мыслителей Д. Дидро, Ж.-Ж. Руссо, И. Базедова, Е. Траппа, Ф. Рохова, Г. Динтера, И.-Ф. Гербарта, А. Дистервега и других. Происходит становление системы формирования педагогических кадров в регионе, повышается роль учителя в жизни общества и понимание важности личностных качеств педагога в осуществлении учебно-воспитательного процесса и в системе мастерского педагогического взаимодействия с учащимися.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, идеи педагогического мастерства, профессиональная подготовка учителя, учитель-мастер.

O. M. Rud. Realization of West European ideas of pedagogical competence at educational establishments in Sumy region in XVIII–XIX centuries.

The article is devoted to the questions of realization of the main West European ideas of pedagogical competence at educational establishments in Sumy region in XVIII–XIX centuries.

Was found out that important impact on professional teacher training, development of pedagogical competence in Sumy region of mentioned period, was made by professional activity and scientific works of outstanding West European philosophers D. Didro, J.-J. Russo, J. Bazedova, E. Trappa, F. Rohova, G. Dinter, I.-F. Gerbart, A. Disterveg and others. Their advanced ideas were performed at educational establishments in Sumy region. New requirements to the teacher's character, his pedagogical activity were put forward. Was changed the system of training future teachers and their practical activity, arose the need to build higher pedagogical education. Folk Schools (graduates after passing appropriate exams acquire the right to work as a teacher) were replaced by grammar schools with pedagogical classes. The first pedagogical institute was opened in Glukhiv in the end of XIX century, organization of teaching and education in higher educational establishment were developed. Research of new approaches, principles and methods of teaching and education future teachers was based on advanced ideas of West European educators.

Formation of the system of teaching staff in Sumy region was held under the influence of West European pedagogical idea, the role of teacher increased in life of society and in understanding of importance of teacher's character in process of teaching and education, in the system of skilful pedagogical interaction with pupils.

Key words: pedagogical competence, ideas of pedagogical competence, professional teacher training.